

séges érzelemmel viseltetik ő irántam. De végre gonosz bűbájossága mégse diadalmaskodik az én jó kardomon.

— Isten fordítsa jóra, amint tudja — viszonzá Sancho, s a lovagot talpra állítván, valahogy újra felemelte Rocinantéra, melynek majdnem minden csontja kiment a helyéből.

A HUSZITA BIBLIA

1430 körül

A gazdag és Lázár története

Vala egy néminemő kazdag ember, ki öltözik vala bársonba és bíborba, és gyönyörködik vala minden napon fényesen. És vala egy néminemő koldós, Lázár nevű, ki fekszen vala ő ajtajára,¹ teljes varakkal, kívánván megelégedni a derebék-ből,² melyek hullanak vala le a kazdagnak asztaláról, és senki ő neki nem adja vala, de jönnek vala az ebek és megnyalják vala ő varait. Úgy lótt kedég,³ hogy meghalna a koldos és vitetnék az angyaloktól Ábrahám-nak ölébe. Meghala kedég a kazdag es és temették pokolba. Felemelvén kedég ő szemeit mikor volna a gyetrelmekben, látá messzől Ábrahámot és Lázárt ő ölében, s ivöltvén mondá. Atyám Ábrahám, irgalmazj énnekem és ereszjed Lázárt, hogy mártsa ő ujjának utolját a vízbe és hiedelmezje⁴ meg én nyelvemet, mert gyetrettem e lángban. És mondá őneki Ábrahám. Fiam, emlékezzél meg, mert sok jókat vöttél te életedben és Lázár azonképpen gonoszokat, de ma ez vigasztaltatik, te kedég gyetretel. És mend ezekben nagy közlet⁵ erőssejtetett mű közöttönk⁶ és tü közöttetek, hogy ezek, kik akarnak innen tü hozjátok menni, nem mehetnek, sem jöhetnek ide onnaton. És mondá. Kérlek tégedet atyám, ereszjed ötet én atyámnak házába, mert vadnak öt atyámfiat, hogy tanoljon azoknak és ők ne jöjjenek ide e gyetrelmek helyére. És mondá őneki Ábrahám. Mojzest és prófétákat vallnak, hallgassák azokat. És ő monda. Nem atyám, Ábrahám, de ha ki halottaiból menne ő hozjájok, penitenciát művelkednének.⁷ Mondá kedég őneki. Ha Mojzest és a prófétákat nem hallgatják, és ha ki halottaiból felkelend, nem hisznek őneki.⁸

¹ Ajtaja elé.

² Darabokból.

³ Pedig.

⁴ Hústse.

⁵ Köz, távolság.

⁶ Mai értelme: nagy távolság vettetett közénk, távol vagyunk egymástól.

⁷ Bűnbánatot tartanak.

⁸ A mondat értelme: annak sem hinnének, aki halottaiból támadna fel.

A huszita bibliafordítás teljes egészében nem maradt ránk, részleteit azonban három kódexünk megőrizte (Bécsi, Münchener és Apor kódex). A szemelvényből jól látható, hogyan szolgálhatta a biblia a feudális társadalom kritikáját. A szövegből nyelvünk fejlődését illetően is sok tanulságot lehet levonni.

JANUS PANNONIUS

1434—1472

Galeotto Marzióhoz

Költő létedre, ó miért, miért,
 Hogy cserbenhagytad Parnasszusnak¹ oltárát.
 És felszerelve bottal és iszákkal²
 Zarándokolsz Rómába, Marzióm?
 Külföldiek hiszékeny csöcseléke,
 Az agyrémektől rettegő tömeg,
 Az álszent had csak hadd csinálja ezt.
 Te valljad azt, mit vallott hajdanán
 Protagoras, a bölcseszű tudós,
 Theodorus, ki nem hitt istenekben,
 S az élvezetnek atyja, Epikur,³
 Ki azt tanítja: legfőbb rossz a kín.
 De hogyha tán alázat szállt szívedbe
 S lecsüngő fejjel vonz a búcsújárás,
 Mindent hiszel, mit prédikál naponta
 S magas szószékéről alárikácsol
 Albert páter s a szószátyár Robertó,⁴
 Vénasszonyoknak könnyeit vadászva:
 Hát akkor mondj a Múza-hadnak búcsút,
 Törd össze lantodat, Phoebus⁵ dalát
 Bízd Vulkánnak⁶ kovácspöröly szavára!
 Mert hívó ember költő nem lehet!

1450

Legnagyobb humanista költőnk felvilágosodott, józan felfogását tükrözi ez a vers, amelyet az 1450-i jubileumi szentév alkalmával írt ferrarai iskolatársához. A humanizmus nem szakított teljesen a középkor vallássosságával, de a fanatizmust és a babonát észellenesnek, nevetségesnek

¹ Hegy Görögországban; a görög mitológia szerint a művészet istennőinek, a múzsáknak lakóhelye.

² Tarisznyával.

³ Protagoras, Theodorus és Epikuros; görög bölcselek.

⁴ Két népszerű ferences hitszónok Rómában.

⁵ Phoebus (főbusz) Apolló; a művészetek és a tudomány istene a mitológiában.

⁶ Vulcanus: a mitológiában a tűz és a kovácsmesterség istene.

ítélte. A költeményben olyan humanista költő eszményképe bontakozik ki, aki a józan értelem fényénél a földi boldogságra törekszik. Jellemző, hogy a költő materialista szellemű görög bölcselőkre hivatkozik.

Búcsú Váradtól

A végtelen mezőket hó takarja
S a zöld berekre is, hol lomb viritott,
Most téli, zúzmarás lepel borul rá.
A Kőrös szép, de jobb, ha indulunk tán,
A vén Dunánál vár már jó urunk¹ is;
Fel hát az útra, társaim, siessünk!

Folyón, mocsáron át gyerünk előre,
A mély tavak fölött is jég feszül már,
S hol imbolygó ladikján félt a gazda,
Most bátran jár-kel, hetvenkedve vágat
S rugdossa tán a holt hullámok élet;
Fel hát az útra, társaim, siessünk!

A szél se hajtja úgy a fűge sajkát
Csapkodhat hozzá még a gyors lapát is),
Ha bíboros vizén a lusta tónak
Zefir² szaladgál s fölborzolja bőrét,
Mint kis szánkóm, ha jó lovak röpitik;
Fel hát az útra, társaim, siessünk!

Búcsúzóom én, ti lanyhán buggyanó, dús
Források is;³ nem terjeng kénszagú köd
Fölöttetek. Be jó is volt szemünkre
A timsós víz, mely csöndesen patakzik
S még orrunkat se bántja tiszta gőze;
Fel hát az útra, társaim, siessünk!

Isten veled, te híres, gazdag könyvtár,
Hol annyi régi író könyve van meg,
Itt szállt meg Phoebus⁴ is, honát elhagyva
S innét a szűzi múzsák sem sietnek
Kasztáliának⁵ erdeibe vissza;
Fel hát az útra, társaim, siessünk!

¹ Vitéz János.

² Enyhe szellő.

³ Nagyvárad híres gyógyfürdőjéről van itt szó.

⁴ Ejtsd: főbusz: Apollon, a görög mitológiában a fény és a művészetek istene.

⁵ Kasztália: szent forrás az ókori Delphi (delfi) jóshely közelében: vizének költői ihlető erőt tulajdonítottak.

Búcsúzom töletek, királyi szobrok,
 A tűz sem foghatott ki rajtatok s a
 Nehéz romok sem roppantottak össze,
 Mikor vad lángok perzseltek a várat
 S a füstfelhőtől elborult az égbolt.⁶
 Fel hát az útra, társaim, siessünk!

S te is, lovas király, rőt vértetben,
 Ki roppant bárdot markolsz harcra készen,⁷
 Kinek márványövezte síri szobrát
 Kiverte egykor gyöngyöző verejték,
 Szent László, oltalmaz, s te légy vezérünk;
 Fel hát az útra, társaim, siessünk!

A költemény megszületésének időpontja vitás. Az egyik felfogás szerint az Itáliában tanuló fiatal költő egyik hazalátogatásához fűződik. Nagybátyja, Vitéz János 1456 decemberében hazahívta őt Váradra, hogy ott beiktassa kanonoki tisztségébe. Janus Pannonius 1457 januárjában vagy februárjában szánon követte nagybátyját Budára. (Erre vonatkoznék az első versszak 4–5. sora: a Körös — a humanista költői nyelvhasználat szerint — Váradot, a Duna Budát jelenti, az „urunk” pedig Vitéz Jánost.) A költő ekkor is elbúcsúzhatott Váradtól, mert hiszen Budáról újból Itáliába vitte az útja. A másik felfogás szerint a vers 1459-ből származik. Janus Pannonius ennek az évnek a telén hagyta el várad kanonoki tisztségét, hogy elfoglalja pécsi püspökségét. Ez a költemény a magyar föld első leírása költészetünkben, az élményszerűség varázsa hatja át.

Gyászdal anyjának, Barbarának halálára

(Részlet)

En téged, bár hatvankét év útja mögötted,
 Lelkem-anyám, sírván tán ne sirassalak el?
 Remény méhed hordott mint magzatot engem,
 Mígnem a hold tizszer körbefutott körein.
 An a nehéz vajudás kárt is tesz gyöngye hasadban,
 Hogyha Juno¹ akkor nem siet ágyad elé.
 Aztán csöpp fiadat bolyhos pólyákba csavartad.
 Számhoz nyomkodván édes-erős kebeled.

⁶ A várad székesegyházat valószínűleg 1456 előtt érthette tűzvész, mert ebben az évben építtette újjá Vitéz János.

⁷ László király várad lovasszobrát a híres Kolozsvári-testvérpár, Márton és György öntötte bronzba 1390-ben.

¹ Római istennő, az asszonyok és anyák védője.

Meg-megöleltél, ajnároztál,² mintha egyetlen
 Lennék, nyájas öled mélye becézve dugott,
 Ó, nem irigységből! de habár még két fiad is volt,
 Jobban kedveltél engemet egymagamat.
 Jel van a gyermekben? jósképesség az anyákban?
 Vagy késő sarjat több szeretet melegít?
 Majd amikor biztosabbá lett lábam a földön,
 S nyelvem a selypítést elhagyogatta, legott
 Iskola-mesterhez küldtél a nemes tudományra,
 Hogy ne mulasztgassam tétlen a napjaimat.
 És ami hasznót a gyapjúból húztál s a szövésből,
 Mind a te kis tanulód kapta a díjaira.
 Még csak alig kóstoltam volt a tudásba, de máris
 Szép bizonyítékát adta előre jövőm.
 Így történt, hogy olasz tájakra kerültem a bátyád³
 Pénzén: művelném arra tovább magamat.
 Épp tizenegy évig járkáltam szerte Velence
 Környékén, s bátyád állta, akármibe jött.
 Ó, ezalatt mennyit vágyhattál, kedves, utánam,
 Mennyi öröm, féltés törte szegény szívedet.
 Am miután az olasz földről végül hazatértem,
 S majd gyerek-emberként főpapi szék fogadott,
 Semmi nagyobb boldogság nem volt alkonyatodban,
 Mint hogy meglelted nálam az otthonodat.
 Egyszer azon bajlódtál, hogy s mint töltsed a kedvem,
 Máskor öreg kézzel szőtted a len-fonalat.
 Míg nem kezdte fonaljaidat Clotho⁴ szövögetni,
 S végső lépteidet mérni a lábad elé.
 Összeszaladt a rokonság mind, hallván a borús hírt,
 Oly sok nő, hogy alig fértek a házba. Nehéz
 Szívvel sirtak a lányok, nemrég gondviselőjük
 Voltál, s lányod már zárta zokogva szemed.
 Én meg lankadt lelked nyájaskodva becéztem.
 Kedvet színlelvén dugtam a bánatomat:
 Nagy keserűségem ne növelje nagyobbra a kínod,
 S látva szorongásom, hogy ne szorongj magad is.
 Am te anyám voltál még most is e szörnyeteg órán,
 S mondtad: jó a halál, élve maradt a fiad.

² Dédelgettél, kényeztetted.

³ Vitéz János, akkor váradi püspök, későbbi esztergomi érsek.

⁴ A három párka egyike; ezek (Clotho, Lachesis, Athropos) az antik mitológia szerint az emberek sorsát irányítják.

Már-már fátylasodó szemmel fürkészted az arcom.
 S hűlő szád folyton súgta, motyogta nevem.
 Aztán hirtelen elröppent jó lelked az égbe,
 Dermedt tagjaid otthagya az ágy melegén.
 Drága anyám, ó mért most távoztál el, a jóból,
 Ó, most, most kellett volna, hogy élj, hogy örülj,
 Most, hogy boldognak láthattál, most viruláskor,
 Most, hogy minden öröm része kijutna neked ...

1463

Janus Pannonius költői témakörének gazdagságát bizonyítja, hogy a családi költészet is helyet talált benne. A XIX. századig (Czuczor Gergely, Petőfi) alig akadt költőnk, aki szüleiről szólt verseiben. A költő édesanyja 1463 decemberében halt meg Pécsen. Sirató énekében a költő életrajzi adatainak beszövése és édesanyja halálának leírása a részletező realizmus módszereit mutatja. Az önmagáról és családi körülményeiről őszintén valló személyes líraiság, a maga értékét ismerő öntudat, az itt mérsékeltén felhasznált mitológiai vonatkozások (Juno, Clotho), az élet és az emberi kapcsolatok mélyén emberies felfogása a humanizmusra vallanak.

Midőn beteg volt a táborban

(Részlet)

Én, költő, idejöttem a zord táborba, de barbár
 Ellenség nem ijeszt, sem lobogó kelevéz.¹
 Annál inkább kínoznak gyulladással a lázak,
 Vasnál is gonoszabb tűz dühe metszi tudóm ...
 Ó, háromszoros örült én, aki otthonom árnyas
 Lombjait elhagytam trombita hangja miatt.
 Itt a kemény Harc, sápadt Félsz és torzfejű Inség,
 Éktelen arcú Harag és a Halál fenyeget.
 Nem kételkedem én, hogy a por, nap, lég meg esőzés
 Támadták itt meg finomabb alkatomat.
 Mennyire jobb volt otthon a tölgy susogó levelének
 Árnyában s a patak csobbanó partjainál,
 Olvasgatni, egyik könyvről, másakra csapongva,
 S almát szedni a fák roskatag ágairól.
 Intettek többen komolyan: Elment az eszed tán?
 Vizsgáltasd meg előbb gyenge idegzetedet!
 Mint a vitéz Achilles testére a skyrosi gyapjú,
 Mint a guzsaly a kemény Herkules ujja közé,²

¹ Dárdaszerű fegyver.

² A költő az ókor két legvitézebb hősét emlegeti. Valóban nem illő a guzsaly a nagy erejű Herkules kezébe, sem a hős Achillesre a Skyros-szigeti gyapjúruha, amelyben fiatal korában a király lányai közé rejtették.

Úgy illik derekadra a kard, a fejedre a csákó
 És jobbodba is úgy illik a nagy kelevéz.
 Ámde én füleim minden intésre bezártam,
 Vérttel öveztem fel lábamat esztelenül
 És mellemre egyéb nem kellett már, csak acéling,
 Így küzdök vassal, én magam is csupa vas.
 Most a kívánságom csakugyan meghozta gyümölcsét,
 Harci babérait mért íme a nagy jutalom!
 Érzem, amíg írok, a hideg hogy rázza a testem,
 Lankasztó lázam biztos előjele ez.
 Ajkam már kékül, már orrom színe szederjes,
 És görcsös mereven összekocódik a térd.
 Elhal dermedten lábam- és kezemben az élet
 És ütőerem is túlhevesen kalapál.
 Hej, szolgák! takarót gyorsan remegő tetememre,
 Majd úgyis ledobom, hogyha gyötörne a hő.
 Már-már csontbamaró lángtól gyúlad ki a bensőm,
 Mint ahogy fáklya felett füstösen serceg a kén
 És nem lobban el oly gyorsan testemben az égés,
 Mintha avarlevelet dobna a rőzse fölé:
 Itt marad és mardos, orvul szikkasztva velőmet.
 Hé fiú, megfúlok; vedd le hamar takaróm!
 Mely isten hajított tűzhányó Aetna belébe?
 És ereimbe folyik Phlégeton árja³ talán?
 Égek, elégek, jaj! Ó, jöjjetek, drága barátok,
 Hús cseppel lobogó szomjamat oltani már!
 Mert a Tajo, Hermus és Pactolus⁴ szélesen ömlő
 Árját adnám egy kortynyi hideg italért.
 Így tépdeste Oita hegyén testéről a Nessus
 Kígyómérget ivott köntösét Hercules⁵ is.
 Mit vétettem, egek, amiért így sújt a kegyetlen
 Megtorlás? Mi lehet bennem a gyűlöletes?
 Bűnös kell nektek? Vannak latrok seregestől!
 Vérontók, gonoszak, esküszegők ezereken!
 Ámde nekem, Phoebus papjának, adjatok egy-két
 Évet, amíg dalaím szárnyra ragadja a szél!

³ A mitológiai alvilág tűzfolyója (ejtsd: flegeton).

⁴ Okori folyónevek.

⁵ Herkulest, a nagy erejű őriást a mitológia szerint Nessus mérgezett vérbe mártott levethetetlen inge ölte meg.

Több darabom vár még köztük, hogy rajta simítsak,
 És akad éppen elég félbehagyott töredék.
 Hogyha az ifjúság, a tehetség színe-virága
 Erdemnek számít: megkönyörül szívetek.
 Nem tagadom, gyakran nagyon is rosszul cselekedtem,
 Helytelenül — igaz így: ámde sosem gonoszul.
 Bármilyen vétkem, vezekeltem érte keményen,
 És megszűnik a bűn, hogyha ti elfeditek.
 Jaj, de mit ér panaszom? Nem hatja meg Atropos⁶ éjszín
 Arcát és szavaim elviszi messze a szél!
 Jól tudom, itt állok létemnek földi határán,
 Napjaim száma betelt, szellemem el, tova száll.
 Ó, egek! ó, dombok! pázsit borította mezőség!
 Tükrös források! lombkoszorúzza tetőket!
 Elhagylak titeket, ahogy az esti verőfény
 És nevemen kívül nem hagyok itt egyebet!
 Ó jaj, bátyám, s drága hugom miért nincs közelemben?
 Nincs ki befogja szemem, sírba tegye poromat.
 Édesanyám, lelkem, boldog vagy, hogy fiadat nem
 Kellett — drága halott — földbe helyezned előbb.
 Jaj, mit is éreznél, ha most itt kellene lenned,
 Vagy ha sebes szárnyon jönne a bús híradás?
 Adjatok egy viaszos táblát tüstént a kezembe,
 Végső rendeletem hadd rovom én ide most.
 Ott hantoljatok el majd engem, drága barátaim,
 Merre a harmat alatt zöldel a tarka mező,
 Árnas völgynek ölén, viruló dúslombú berekben,
 Ott a driád-ünnep⁷ kardala táncra hevít,
 S elsuhanó fuvalom játékosan úzi a szellőt
 És a madár panaszát zengi az ágbogakon.
 És hogy névtelenül ne feküdjem a sírnak a mélyén,
 Álljon e végső vers porladó csontjaimon:
 Itt nyugszik Janus, ki először hozta az Ister⁸
 Partjaihoz Helikon⁹ zöldkoszorús szűzeit.
 Ezt a címet legalább a halottnak hagyj meg, Irigység,
 Mert a kaján gáncsnak föld alatt nincs helye már.

Janus Pannonius itthon írt elégiái közül ez a terjedelmes költemény
 szinte összefoglalása a humanizmus életfelfogásának. A reneszánsz em-

⁶ Az emberi sorsot irányító párkák egyike (vö. Clotho).

⁷ Driádok: erdei tündérek.

⁸ A Duna római neve.

⁹ Görögországi hegység: a mitológia szerint a múzsák lakóhelye.

berét jellemzik a görög mitológiából merített nevek és költői képek is, a vallásosságnak azonban nyoma sincs a versben. A benne részletezett betegség valószínűleg Mátyás király 1464-es boszniai hadjárata idején vett erőt a költőn.

EPIGRAMMÁK

Mentegetődzik, hogy nem nagyon harcias

Hős katonák, én nem voltam sose gyáva, ha tán nem
Is rontottam oda, hol veszedelmes a harc.
Jártam a tábort én magam is, de vitézi erényre
Nem vágytam s sohasem kúsztam a várfalakon.
Más küzdött legelől s én szívesen lemaradtam,
Féltettem magamat, még pedig értetek is,
Mert ha ti hírt hajszolva rohantok előre vitézül
S nem féltetek, hogy a vég — bárha dicső — utolér,
Hősi halálotokat ki dalolja meg ó, ha a költőt
Is leteríti a nyíl s nincs kit emésszen a gyász?

A békéért

Istenem ó, ki nagyúr vagy az égben, a csillagokon túl,
Nézz le szelíden e csúf földre, hol örületes
Harc, szomorúság dúlja a békét s csörgeti kardját
Mars¹ is, amerre rohan. Pusztul az élet, uram!
Áldd meg e földet, atyám, nyugalom kell végre a népnek,
Fájnak a harci sebek, s oly szomorú a halál!

Pannónia dicsérete

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek
S most Pannónia is ontja a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb s általa híres e föld!

Janus Pannonius ifjúkori, még Itáliához fűződő költészetében az epigramma műfaja nagy szerepet játszott. Később is kedvelte ezt a tömör, csipős műfajt.

¹ A harc istene a római mitológiában.

ANTONIO BONFINI

1472—1503

Mátyás és udvara

(Részletek)

Mátyás is a régi királyok nyomdokait követte, hozzájuk méltó volt nyájassága, szorgalmatossága, kitűnő tehetsége, kötelessége teljesítése; sőt viselt dolgainak nagyságában nemcsak mérkőzhetett legnagyobbjaikkal, de mondhatnám meg is haladta őket. Bőkezű, kegyes, közvetlen, készséges adakozó volt, hogy megnyerje a főurak és vitézek jóindulatát. Szerették is szívből valahányan. Oly otthonosan forgott az urak és kapitányok között, hogy nyájas viselkedésével mindnyájukat lebilincselte. Mindig szíves volt és bőkezű. Szolgálatban nemcsak az urakat és nemes vitézeket, hanem a közkatonákat is végigjárta. A táborban irgalmasan meglátogatta a betegek sátrát, saját kezével etette a gyengélkedőket; biztatta őket, hogy gyógyuljanak meg, korholta a kishitűeket, vigasztalta a kétségbeesőket. Gyakran sebet is kapott a hadirendben. Ilyen magatartással csodásan megnyerte mindük hűségét. Gyakran dicsekedve emlegette azt is, hogy midőn szolgálatában felkereste Ujlaki Miklóst, a bosnyák királyt, s ez beteg volt, ő kenőcsölte lába ujját...

Nagy költségen Itáliából kiváló mestereket hívatott, s meghonosított itt addig ismeretlen művészeteket. Festőket, szobrászokat, plasztikusokat,¹ domborműkészítőket, faszobrászokat, ötvösöket, kőfaragókat, építészeket fogadott óriási fizetésen Itáliából... Mindezeket Mátyás csodásan szerette, istápolta. Arra törekedett, hogy Magyarország második Itália legyen. Felkutatta, felfogadta a jeles embereket, bármi volt a mesterségük. Kedvelte a csillagászokat, orvosokat, matematikusokat, törvénytudókat. A bűvészekről, sőt a varázslóktól sem idegenkedett. Minden tudást megbecsült...

A budai várban Zsigmond nagyszerű építkezésein kívül nem volt semmi látnivaló. Ő díszesíteni kezdte. Pompásan felékesítette a belső palotát. A Dunára néző részen kápolnát emelt, felszerelte víziorgonával² s márványból, ezüstből készült kettős keresztelőkúttal. Ehhez tisztes káptalant³ csatolt. Feljebb könyvtárat épített, dúsan rakva latin és görög könyvekkel; a könyvek kiállítása is pazar. Előtte, dél-

¹ Plasztikus (görög) kb. annyi, mint domborműkészítő.

² A legrégebbi orgonák megszólaltatásához a levegőt víznyomással sűrítették.

³ Papi intéző testület székhelye.

felé nézvést, boltozatos terem van, melyen az egész égboltozat látható. Olyan palotákat emelt, melyek nem maradnak a rómaiak pompája mögött. Tágas ebédlők, remekbe készült hálókamrák vannak itt; változatos díszítésű, aranyozott mennyezetük különbözteti meg egymástól a szobákat. Az ajtók kerete berakott művű. A díszes kandallók tetején négyesfogatok és egyéb római ízlésű ékességek vannak. Lent van a kincstár, az egyéb tárházak és a fegyvertár...

Az épület keleti szárnyában is mindenféle háló és étkezőpalota található. Ide magas lépcsőkön, fedett folyosókon lehet bejutni. A tanács- és gyűlésterem is itt van. Továbbhaladva, magas, boltozatos termeket találunk: téli, illetve nyári használatra szolgálnak. Besüthet a nap. Dúsan aranyozott fogadótermek is vannak, s itt is, ott is rejtett, mély fürkék. A háziszer ezüst, a székek is ezüsből készültek...

A vár alatt kellemes ligetek vannak. Itt márvány villát építtetett... A kerti részen fedett tornác van előtte. A kertben sűrűn beásott fákból útvesztő látható. Drótketrecben külföldi és magyarföldi madarak gyűjteménye. A kertben bokrok, ligetek, gyümölcsfák, filagóriák⁴ vannak és mindenféle fa. Van oszlopfolyosó, csarnok, gyeptájak, kavicsos utak és halastavak. Az emelet, a padlás felett tornyok emelkednek, az ebédlőnek tükörfala van, s kellemesebbet, szebbet képzelni sem lehet. A villa tetejét ezüstlapok fedik...

Az olasz Antonio Bonfini 1486-ban vonzotta Budára Mátyás király irodalompartoló udvarának hire. Mátyás a magyar történelem megírásával bízta meg. Munkáját folytatta II. Ulászló uralkodása idején is, aki magyar nemességet adományozott neki. Történeti művéből a Mátyás uralkodásáról szóló rész a legmegbízhatóbb, mert ezt közvetlen tapasztalatok alapján írta meg. A Mátyás jelleméről rajzolt képe megérteti, miért volt népszerű a nagy király, udvari környezete és a nép, a katonák körében egyaránt. A további részletek fogalmat nyújtanak a reneszánsz-szellemű királyi udvar fényűzéséről és művészi szépségeiről, amelyek egyúttal a humanista ember életszeretét, a derűs és szép élet vágyát is érzékeltetik.

Soproni virágének

Virág tudjad, tőled el kell mennem
És te írted kell gyászba öltözmem.

A régi szerelmi líra verseit valószínűleg a bennük gyakran felbukkanó virág- (és madár-) hasonlatokról (rózsám, rozsmaringom, galambom, tubicám stb.) nevezték el *virágénekek*nek. Hogy voltak ilyen éne-

⁴ Kerti lugasok.

keink, arról már Galeotto Marzio is említést tesz egyik anekdotájában. A legrégebbi fennmaradt töredékek a XVI. század elejéről származnak. A virágénekek is ihletői későbbi szerelmi műköltészetünknek (Balassi Bálint).

HELTAI GÁSPÁR

1515 körül—1574

Egy nemes emberről és az ördögről

(Rövidítve)

Egy kegyetlen és szegényekre éhezett nemes ember vala, ki igen kegyetlenül nyomorgatja vala a szegény jobbágyokat, mind törvéntelen adóval, dolgoztatással és külemb külemb színek alatt¹ való sarcoltatásokkal és bérságokkal, annyéra, hogy teljességgel megnyomorodtanak vala a szegény jobbágyok az ő kegyetlensége miatt. Ez egyszer a mezőre lovon kimenvén, meglátá a szegény jobbágyokat, hogy magoknak egy keveset szántanának, morogván ömagában mondá:

— Latrok az én szolgálaim: egy sem jár el benne, amibe bocsátom őket. Magam meghagytam, hogy hetedszaka² énnékem szántsanak, kapáljanak, arassanak, kaszáljanak. Szinte elég, ha szombaton délután és vasárnap magoknak szántanak, kapálnak, aratnak, kaszálnak. Ó, hogy nincsen egy jó hispánom,³ kire bízhatnám a dolgot, hogy ugyan valóban hajtana (őket) a mindennapi dologra. Ugyan jól megfűzetnék néki, ha olyant kaphatnék.

Azonközbe elejbe kezdé jőni lovon egy emberszabású, veres nagy agyarú, hasított süvekben és egy igen széles galléros mente vagyon rajta. Megkérde azt a nemes ember:

— Hová mégý?

Felele az:

— Szolgálatot keresni megyek.

Mondá a nemes ember:

— Honnég való vagy és kicsoda vagy? Mert énnékem kellene olyan szolga.

Felelé az:

— Én vagyok a pokolbeli ördeg. Ha ezokáért kell szolgálatom — meglátod, hogy híven szolgálalak.

Mondá a nemes ember:

— Légy a hispánom, hogy gyötörhessem a pórokat, mert nem talállok igaz szolgát; mindnyájan kimílik a pórokat.

¹ Különféle ürügyekkel.

² Egész héten.

³ Intézöm. gazdatisztem.

Mondá az ördeg:

— No hadd reám: sok idétől fogva forgattam efféle tisztbe.⁴

Mondá a nemes ember:

— Mit adjak teneked esztendeig a te hívséges szolgálatodért?

Felelé az ördeg:

— Semmit ne adj, hanem esztendő múlva, amit a jobbágyok ingyen és jó szüvekből ajánlanak énnékem, a legyen jutalmam és bérem.

Mondá a nemes ember önmagában: No jó szolga leszen ez: ez ingyen szolgál énnékem. És mondá az ördögnek:

— Úgy legyen: az legyen béred.

És midőn a nemes az új hispánt ajánlotta volna a jobbágyoknak, ottan hozzájuk kezdte a szegény jobbágyokhoz és igen kegyetlenül bánik vala vélek.

És naponként új, új fortélyokat talála ellenek. Ugyan tarisznyával hozá vala a pénzt urának. Kerteket is kapáltata a jobbágyokkal és annakutána mind a hagymát s mind a petrosolyomot a jobbágyokra vette.⁵ És midőn annak a pénzét felszedte volna, ugyan süveggel vivé be nemes asszonyának mondván:

— Ihol tisztelendő asszonyom, kegyelmed vegye jónéven. Kegyelmed más ruhákat vegyen, mert Kegyelmed nemes asszony. Ne hadd magadat, asszonyom, mert ekképpen nemcsak uram teként gyönyörűségképpen kegyelmedre, hanem még a szomszédságbeli nemes uraim is.

És mikoron a hispán elment volna, mondá az asszony urának:

— Bezzek jámbor hispánra találtál, im ugyan süveggel hordja be a pénzt.

A nemes ember örüle neki, és mondás feleségének:

— Bizony jó szerencse talált evvel a hispánnal. Immár elélhetünk, szép hölgyem. Bár az isten magának tartsa a mennyországot, csak én lehessen itt e földön olyan gyönyörűségben és uraságban. Ám sokat csacsognak a prédikátorok a mennyországnak boldogsága felől; de bár övék legyen: én nem kívánczok oda.

És midőn ezek renddel mind meglennének, történék beteljesedni az esztendőnek.⁶ És midőn a nemes ember lovon menne, és az hispán utánna menne és közelgöttek volna egy falujához, mondá az hispán az nemes embernek:

— Tisztelendő uram. Tudja kegyelmed, hogy az én idöm betölt, és esztendőm immár elmúlt és mindeddig is semmi jutalmom nem volt...

⁴ Sokszor volt ilyen megbízatásom.

⁵ A mondat értelme: A jobbágyok munkájával termelt hagymát és petroselymet magukkal a jobbágyokkal vétette meg.

⁶ Letelt az egy esztendő.

Felelé a nemes ember:

— Jó szolgám, jámbor vagy és jámborul cselekedtél, de jusson eszedbe, mint szegédtünk egymással. Azt mondád, hogy éntőlem semmit nem kérsz, hanem ha az jobbágyok ingyen és jó akarattal néked valamit ajánlonak, hogy azt tizednek mondod és azt veszed és tartod magadnak.

Felelé az hispán:

— Ügy vagyon, jó uram, ottan abban maradjon.

És azonközbe továbbmenvén, igen síra egy gyermek egy házban, és az anyja rengeti vala a bölcsében. És midőn nem akarna elaltonni, szidja vala a gyermeket, mondván:

— Vaj síró gonoszné fia. Vigyen el az ördeg.

Hallván azt a nemes ember, mondá:

— Hallád-e mit monda az asszony? Neked ajánlá a gyermeket. Tized ez.

Felelé az hispán:

— Vaj nem; mert nem jóakarattól ajánlja énnékem, hanem búsultából.

Mikoron a faluba tovább mentenek volna, vala egy ház előtt egy kis leánka. És az látván a nemes embert, megijede tőle, és befutamék az udvarba az anyjához, hol az ünöt⁷ fej vala, és kiáltván mondá:

— Anya, anya, ihol jó a nemes ember, a mi urunk.

Felelé az anya:

— Ördög vigye el a vérszopó kegyetlen árolót. Talán valami dögöt érzett valahol és arra jó a bírságra.

Hallván azt az hispán, mondá a nemes embernek:

— Hallod-e mit mond a szegény asszony?

Felelé a nemes ember:

— Hallom, de nem szüve szerént mondja, hanem csak pakocsából.⁸

Felele az hispán:

— Bizony nem pakocsából mondja, hanem szüve szerint ajánla tégedet énnékem. Ez okáért enyím vagy és elviszlek.

És megragadá az üstekét, és ki kezdé említeni a nyeregből.

Ez mondá:

— Mit csinálsz, áruló? Nem tudod a törvényt? Hogy mersz megfogni nemes embert?

Felelé az hispán:

⁷ Tehenet.

⁸ Tréfából.

— Nem gondolok a te törvényeddel, más törvénye vagyon annak, aki eleibe én viszlek, kinek én poroszlója⁹ vagyok.

Mondá a nemes ember:

— Jaj, ha még csak egyszer láthatnám az szép veres karmazsin¹⁰ saruba koppogó nemes hölgyemet. Jaj, ha csak egyszer apolhatnám¹¹ meg.

Felelé az hispán:

— Ne bántódjál: utána vagyok társom, majd melléd hozza; együtt ültek a feredőbe, a kénköves tüzes tóba.

Mondá a nemes ember:

— Megelégedném feleségemmel egy feredő káddal, minek való egy egész tó?

Felelé az hispán:

— Minek a tó? Még az is kicsin immár. Mert ennyi sok urakat, nemeseket, kegyetleneket, hamisakat, vérszopókat, dúló-fosztókat hordottam társaimmal bele. Bizony kik még hátra vadnak a földön nemesek, minékünk nagy munkát szöreznek; mert a tavat nagyobban kell ásnunk, hogy azok is beleférjenek. És senki ki nem tér a mi utunkból penitentiára,¹² noha jól tudják, hogy a hamis, kegyetlen nagyurakat és több nemeseket mind elhordottuk. Mind a többit is kénköves, tüzes tóba kell hordanunk...

Heltai leghíresebb meséje, amelyben már emberalakok szerepelnek. A magyar jobbágyság helyzete szépprózáinkban itt tárul fel először, pontos adatok, konkrét társadalmi utalások formájában. Heltai valóban szépírói eszközökkel ábrázolt. A párbeszédnek életszerűek, a mesevezetésben és az alakok beszéltetésében az eszmei mondanivaló szolgálatában álló humor is megnyilatkozik.

BORNEMISZA PÉTER

1535—1584

Siralmas énnéköm...

Siralmas énnéköm te tőled megválnom,
Áldott Magyarország, tőled eltávoznom;
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

⁹ Fegyveres szolgálója.

¹⁰ Sötétvörös.

¹¹ Apol (rég. magyar szó): csókol.

¹² Bünbánatra (latin, ejtsd: penitencia).

Az felföldet bírják az kevély nímötök,
Szerémségöt¹ bírják az fene törökök.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engömet kergetnek az kevély nímötök,
Engöm környülvettek az pogán törökök,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Engöm elúntattak az magyari urak,
Kiízték közölök az egy igaz istent.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Legyön istenhozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen tebenned semmi nagy uraság,
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Ez éneköt szörzék jó Husztnak² várában,
Bornemisza Pétör az ő víg kedvében.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

1553

A reformáció humanista műveltségű prédikátor-írójának egyetlen fennmaradt verse régi líránk egyik legszebb darabja, a hazaszeretet érzésének tökéletes kifejezése. Akkor írta Bornemisza, amikor külföldre kellett távoznia. A versben — amellet, hogy híven tükrözi korát — van lírai személyesség is. A tömör refrén értelme: Vajon fogok-e még, s mikor fogok jó Budában lakni (azaz tartózkodni)? A 4. versszak arra céloz, hogy a költőnek haladó magatartása miatt sok kellemetlenséget okoztak a reakciós nagyurak, akiket később írásaiban is kipellengérezett. Az első sor értelme az, hogy Bornemisza „megundorodott” kora nagyuraitól. Az 5. versszak az ország egységének, igazi vezetőinek a hiányát panaszolja, hiszen a Habsburg király politikáját nem a magyar nép érdeke vezette. Az utolsó versszakban ismét feltűnik a vers szerzésének körülményeit jelző költői záradék. Ennek eredete az, hogy az előszóban terjedő versek szövegében csak az ilyen beszövést tarthatta fenn a költő nevét és a költemény megírásának helyét, idejét. A szomorú, dacos hangulattal ellentétben álló „víg kedv” megértéséhez tudnunk kell, hogy a régi nyelvben a *vigság* nemcsak vidámságot jelentett, hanem *vigasztalást* is (vigad = vigasztalódik). A sor értelme tehát: a költő „vigasztalódó, vigaszt kereső kedvében” írta meg versét.

¹ A régi Horvátország egyik része.

² Község az egykori Máramaros megyében.

Elektra

(Részlet)

MÁSODIK FELVONÁS

Első jelenet

Agamemnon görög királyt a trójai háborúból való hazatérése után felesége, Klytemnestra (ejtsd: klütemnesztra), szeretőjének, Aegistusnak (egisztusz) segítségével meggyilkolta. Agamemnon idősebbik leánya, Elektra, kis öccsét Orestest külföldre szökteti nevelőjével (a Mesterrel) együtt. A gyilkosok húsz évig zavartalanul élnek, Elektra azonban sokat gyötrődik apja halála miatt. A következő jelenetben a felnőtt Orestes értesül mesterétől apja tragikus sorsáról, és bosszúra határozza el magát.

MESTER: Az úr istennek, édes fiam, Orestes, te nagy hálaadással tartozol, hogy árvaságodba csudaképpen az ő jóvoltából tereád gondot viselt és immár emberkorba nevelt, szép ajándékaival szeretett. Híred, neved ez világon kiterjedt, szép termeted, jó vitézséged, tökéletes emberséged, urak közt és királyok közt kedves életed. Ezekről és egyéb ajándékiról illik, jó fiam, gyakorta megemlékezned.

ORESTES: Ő felségének, mint uramnak, teremtőmnek, nagy hálát adok minden velem való jótéteményéről. De édes mesterem, miért tűn' most kigyelmed ezről emlékezetet?

MESTER: Ezért, hogy megértenéd, minemű kegyelmessége volt önéki tehozzád.

ORESTES: Minemű volt, édes mesterem?

MESTER: Majd megérted, jó fiam. A te atyád Agamemnon király volt, nagy hatalommal bírt, igen jámbor ember, nagy eszes ember, nagy tökéletes, és nagy kegyelmes volt. Immár jó korbeli ember vala, hogy Trója alá hadat hirdetének: oda nagy tisztességgel, mint királynak illik, elkészüle. Azkor te bőcsőbeli gyermek voltál. Meddig atyád hadakozott, addig az te anyád Aegistussal, az te rokonoddal, összeadja magát. Ez két lator (hogy így szóljak) szegíny uramra, atyádra, tanácskoznak, hogy mihent² megjűne Trója alól, mindjárt elvesztenék.

ORESTES: Ezt, édes mesterem, hallottam ezelőtt is, de soha nem értöttem ily nyilván. No oztán?

MESTER: Halld meg csak jó fiam, arra kezdem elől, hogy jól megérted. Atyád mihent megjűve, nagy lakodalmat szereznek, estve vacsorán jól megrészegetik. Önön maga anyád egy bárdal fejét vötte. Immár húsz esztendeje, hogy Aegistushoz adta magát, az atyádét mind eltékozlották, az községet eldúlták; elnyomorod-

¹ Tett (régies alak).

² Mihelyt.

tak, elkeseredtek (a) szegények, csak tebenned egyedül isten által vagyon minden bizodaluk.

ORESTES: Bezzeg kegyetlen asszony az én anyám, hogy ezt merte míelni.³ Engem kiküldött volt ide Strophiusnak,⁴ hogy feltartson?

MESTER: Az te kegyetlen anyád, hogy szegény atyádat elveszté, téged is el akart rökkeníteni,⁵ mert mind félt ezen, hogyha te felnőnél, atyád haláláért bosszút állanál. De az te nénéd, az Electra, kiről gyakorta emlékeztem teneked, mikor eszébe vötte volna anyád incselkedetét,⁶ az bőcsőből elorza, és titkon, nagy sirva énhozzám hozza; kére ezen az nagy istenért, úgy viselném az te gondod, mint régi szolgált uramnak gyermekének. Én azért nagy rőtögve általsietek Strophiushoz. Itt ónála mely szorgalmatossággal, mely nagy szeretettel viseltem az te gondod, te magad, jó fiam, bizonyságom lehetsz.

ORESTES: Úgy vagyon, édes mesterem, kiről, ha az hatalmas isten éltet, mindörökké meg akarok emlékezni.

MESTER: De hogy rövidedsen megértsed ezt, azért mondám, hogy megemlékeznél az te szegény nyomorult népeidrül; immár igaz ideje volna az te atyád halálát megtorlanod; igaz eléggé sípolának⁷ az máséból.

ORESTES: Ezről, édes mesterem, én magam is nagy sokat gondolkodtam, de egyebet rajta nem találtam, hanem, hogy te magad először kémlenéd meg atyám házát. Tudom, hogy ennyi időtül fogva nem láttak, meg sem esmernek. Azért, ha neked tetszik, menj el.

MESTER: Csak mit használjak, jó fiam, kész vagyok mindenre.

ORESTES: Ha jóváhagynád, ezt adnám tanácsul, hogy magad meg ne jelentenéd, de tettetnéd, hogy Phoeusbeli tartományból, Phanoteus⁸ küldött volna követségül; most velek nagy barátságot tartanak, könnyen meghiszik követséged. Az mint szebben, jobban tudod, édes mesterem, úgy szerezd minden dolgunkat. Egy cseppet sem gondolok vele, bár haláloamat költsed, hogy már a kocsiról nyakam szakadt volna és az úton volnának a holttestemmel, hogy atyám koporsójába vinnék temetnie és téged elől elbocsáttak volna örömet mondanía. Ezt ha hallják, örömeikbe semmit nem vigyáznak, avagy igen keveset, inkább őket osztán megtapasztalhatjuk.

³ Művelni (tenni).

⁴ Phokis (fokisz) királya. Agamemnon sógora. (Ejtsd: sztrófiusz.)

⁵ El akart pusztítani.

⁶ Áskálódásait, gonoszkodásait.

⁷ Mulattak.

⁸ Strophius nagybátyja és halálos ellensége, aki Aegistusszal tartott. (Ejtsd: fánoteusz.)

MESTER: Bizony jól gondoltad, édes fiam, ez énnékem is igen tetszik; hiszen ugyan, az isten vezérlett téged erre, hogy te általad az förtelmeseket megbüntesse. De én elmegyek, az mint én tudom, szorgalmatosan gondot viselek reá, te járj a te dolgodba.

ORESTES: Menj el, édes mesterem, isten viseljen nagy békességgel, járj jó szerencsével. Én addig a társasággal edényeket szerzek, kibe hogy már a tagokat⁹ visszük utánad.

Miközben Orestes a bosszúra készülődik, a zsarnokok újabb gáztettet terveznek: Elektrát akarják eltenni láb alól, mert a hőslélekű leány élő vád Klytemnestra szemében. Elektra, minthogy maga nem fér hozzá a gyanakvó zsarnokhoz, hűgát, Khrysothemist (krisztémisz) próbálja rábeszélni apjuk megbosszulására és a nép felszabadítására. Khrysothemis azonban az istenre bízva a zsarnok megbosszulását — benne rajzolja meg Bornemisza a megalkuvók típusát —, és így Elektra már csak Orestes visszatérésében bízhatik.

Öccsének azonban halálhírét költik. Aegistus örömmel fogadja az álhírt, hogy Orestes, akinek bosszújától félt, egy kocsiversenyen elpusztult. A zsarnok házaspár most már teljes biztonságban érzi magát. A bosszúálló Orestes azonban álnéven megjelenik. Elektra és ő egy szép jelenetben egymásra ismernek, s a bosszú beteljesedik. Orestes előbb Klytemnestrát öli meg, azután a hazaérkező és mit sem sejtő Aegistusra kerül a sor.

TINÓDI SEBESTYÉN

1510 körül—1556

A Cronica előszava

(Rövidítve)

*Tinódi Sebestyén minden rendbéli tudós olvasó jámboroknak
köszönetöt és istenben való imádságot!*

Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvivó várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság, üdvösséges, tisztösségös megmaradásokra, az pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozzanak; mert mint illik lélok szerént az ördöggel, testtel és ez világgal korosként¹ az jó körösztyénnek hadakozni: ugyan ez világ szerént es az pogán ellenséggel illik tusakodni, ellene állani, örök életöt nyerni... Mindezök meggondolván, és uraimnak, barátimnak erre való intésöket gyakorta hallván: készörítettém én magamat ez szegín eszömmel ezöknék gondviselésére foglalnom, és ez

⁹ A holttestet, tetemet.

¹ Mindig.

...gynéhány istóriát² megírnom, összveszednöm, és az községnek kiadnom, ki lenne az több krónikák között végemléközet, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem. Igazmondó, jámbor vitézőktől, kik ez dolgokban jelön voltak, értéköztem; sem adományért, sem barátságért, sem fílelemért hamisat be nem írtam, — az mi keveset írtam, igazat írtam; ha valahol penig vétők volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől értéköztem, tulajdonítsatok; és kérlek titöket énnököm megbocsássatok... Továbbá üdvösségös egészségtöket kívánom. Erdélben Kolozsvárból, Böjtmás hónap³ XIII. napján, Krisztus születése után 1554. esztendőben.

1554

Az az előszó, amelyet Tinódi históriás énekeinek gyűjteménye, a Kolozsvárt kiadott *Cronica* elé írt, a XVI. század rokonszenves vándorlantosának költői céljairól és módszereiről tudósít bennünket. Gyűjteményének jelentősége az, hogy egy tipikusan énekelt műfaj frott, nyomtatott szövegüvé válását példázza.

Budai Ali basa históriája

(Részlet)

... Vitéz Ali basa dolgában böles vala,
Drégel vára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgyukat állata,
Négy álgyúja, hat taraszckja¹ néki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb² vala,
Békefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott ám lerontatá egy szép magas tornyát.
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost, meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere,
Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitézsége,
Ott meg akar halni; azt ő már elvégezte.

² Históriát, történetet.

³ Március.

¹ Tarack, rövid csövű löveg.

² Várnagy.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte,
Basa oroszfalvi pappal kérette;
Az várat megadná, magát ne vesztené, --
„Már későn költ ahhoz”, — Szondi csak ezt izené.

Sok foglya önéki, kettőt ő hivata,
Két énökös apródját előállatá,
Azok előtt ily testamentumot szólla:³
Az Ali basának két apródját ajánlá.

Ezen igen kéri basát, ő nagyságát,
Vitézségre tanítsa ő két apródját,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt meglátják az ő szörnyű halálát,

Gyorsan mind az négyet skárláttal⁴ ruházá,
Pízzel kápájokat⁵ megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá,
Öminden morháját⁶ az közöbre hordatá.

Égeté, elveszté: istállóba méne,
Jó lovait hegyes törrel általveré,
Lelkét az istennek ajánlá, ígyéré,⁷
Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.

Nagy szép dárda Szondinak kezében vala,
Sebesölve, térdön állva ő vív vala,
Romlott toron alatt által lőtték vala,
Az fejét az hegyről alá vetötték vala.

Jó Drégelnek vára lőn basa kezében,
Szondinak az testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört, nagy szépen temetteté...

Tinódi szövege Drégely várának 1552-i ostromáról már csak azért is érdekes, mert Arany János ebből merítette a *Szondi két apródja* anyagát. A versrészlet jól mutatja a históriás ének jellemző vonásait.

³ Így végrendelkezett. Testamentum (latin): végrendelet.

⁴ Világos vörös színű finom posztóval.

⁵ Kápa, a nyeregnek a feje; köpönyegnek a csuklyája.

⁶ A „marha” szó eredetileg vagyont, kincset jelentett.

⁷ Igérte.

ILOSVAI SELYMES PÉTER

A XVII. század második fele

Az híres-neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história

(Részlet)

Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkben jó Tholdi Miklósról,
Ő nagy erejéről, jó vitézségéről;
Csuda, hogy mindeddig sem emlékeztünk erről.

Az örök Istennek nagy sok ajándéka,
Kivel mindez világ körös-környül rakva.
Az erősség sem utolsó áldomása,
Kivel Tholdi Miklóst régen ő megáldotta.

Gyakran gondolkodtam ezen én magamban,
Keveset olvasok róla krónikában,
Maga méltó volna írni ezt is abban;
Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban.

No azért dolgait szép renddel megértsük,
Isten ajándékát benne megtekéntsük,
Az jó vitézeknek például jelentsük,
Az félelmeseket ezzel megbátorítsuk.

Írtak akkor ezer háromszáz és húszban,
Tholdi Miklós hogy születék Nagyfaluban,
Velencei Károly¹ vala királyságban,
Erős, vastag gyermek Tholdi kicsin korában.

Fiát Tholdi Ferenc felnevelte vala;
Az öregbik fia jó Tholdi György vala,
Károly udvarában György ám felment vala,
Károly fiát ez Tholdi György szolgálta vala.

Idő telvén Tholdi György megházasodék;
Miklós húsz esztendő vala hogy ez esék;
Az jó Károly király világból kimúlék,
Akkor Magyarország siralomba hozaték.

¹ Károly Róbert az első Anjou-király (1308–42).

Károly fiát Lajost² királlyá választák,
Urak az királynak nagy híven szolgálnak,
Lacfi András neve az nádorispánnak,
Nagy urak Budában az királynak szolgálnak.

Otthon Tholdi Miklós lakik az anyjával,
Lát minden dologhoz az béres szolgálkkal,
Hatalmas erejét nézik nagy csudával,
Nagy malomköveket emelget egy karjával.

De hogy Budából Tholdi György megjő vala,
Vitézlő szolgálai rudat hánynak vala;
Tholdi Miklós ott köztök forgódik vala,
Vissza két annyira az rudat veti vala.

Oly nagy nehéz követ, melyet hánynak vala,
Azt is sokkal messzébb visszaveti vala;
Bátyjának az dolog mind hírével vala,
Öccsét ez dologért gyakran megfeddi vala.

Magában Tholdi György úgy búskodik vala.
Miklósra öccsére nagy haragja vala,
Szerető szolgálját mert megölte vala,
Kiért réten, nádon Miklós búdosik vala.

Igen keserűli Miklóst az ő anyja,
Titkon azért őtet éléssel táplálja,
Szárcsamonnyal³ néha ő asztalát tartja,
Míg megkegyelmeze nékie az ő bátyja.

Nemsokára Lacfi András jó Budára,
Erdélyből indula Lajos udvarába;
Az úton mentében Váradot haladá,
Nagyfalu határán hadával hogy ballagna.

Ott egy általúton hogy ő mégyen vala,
Véletlenül útát eltévesztette vala;
Egy rakodó szénaszekeret lölt vala.
Tholdi Miklós kezében nyomtató rúd vala.

² Nagy Lajos (1342–82).

³ Szárcsatojással.

Sok szóval az utat tőle kérdik vala;
Tholdi Miklós ezen igen búsult vala:
Nyomó-rudat félkezével kapta vala,
Buda felé utat azzal mutogat vala.

1574

Ilosvai Selymes Péterről csak annyit tudunk, hogy tanító volt, majd vándorénekes. Bibliai históriáit, históriás énekeit 1548 és 1578 között írta. Toldiról, a XIV. században élt nagy erejű zsoldosvitézről szóló verses históriája kétségtelenül népmondán alapul. Valószínű, hogy a nép ajkán szállongó mende-mondákat ő gyűjtötte össze, és szerkesztette elbeszélő költeménnyé. Erre vall az elnyomott kisebbik fiú fölemelkedése és — később — a főhős szembeállítása a királlyal. Ilosvai laza kapcsolatban álló epizódok formájában, darabos fogalmazásban, egyhangú rímekkel dolgozta fel anyagát. Nagy érdeme, hogy megmentette a feledéstől a Toldi-mondát, amelyből Arany János remekművet alkotott.

GERGEI ALBERT

A XVI. század második fele

História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szüzleányról

... Tekintetes¹ ifjú az Árgirus vala,
Nagy ékes beszédű, szép termetű vala.
Szép ékes erkölccsel felruházva vala,
Miert az országban neki híre vala.

Nagy kegyes beszéddel atyját vigasztalja:
„Én szerelmes atyám — a királynak monda
Egy szót szólnék, hogyha felséged nem bánta
És ha ráhajlana, én kívánságomra.

Ím látod, bátyáim meg nem őrizheték,
Sem az őrizők is eszekbe nem vették,
Almalopót neked meg nem jelentheték,
Felséged bánatját nem engesztelheték...

Én szerelmes atyám, hadd menjek el én is.
Ha megőrizhetem, próbáljam meg én is,
Az álomhozó szél ha reám támad is,
Miként a több őrzők, ha elaluszom is...”

¹ Tetszetős, kitetsző, azaz daliás.

Akaratja ellen atyjának elméne.
A kertbe hogy juta, a fa alá méne.
Aranyos fegyverét letevé melléje,
Gyenge vetett ágyra testét leereszté...

Feküvén ágyában úgy könyörög vala,
Két szép szemeivel a fára néz vala.
Lassanként elhulla a fának virága,
Az alma nőttön nő, szemeivel látja.

Az almák megértek, már félnenek vala,
Csak egyedül ifjú kertben fekszik vala,
Az önnön testében ugyan retteg vala,
Álomhozó széltől mert igen fél vala.

Mint egy lassú szellő, olyan zúgást halla,
Szép hat fehér hattyú a fára leszálla,
Hetedik fejéhez nyoszolyára² szálla,
Melyen a királyfi igen rémül vala.

Nagy lassan a kezét akkoron kinyújtá,
Fél lábát hattyúnak kezében szorítá,
Hattyú megrázkódék, hata elszalada,
Hetedik kezében ott maradott fogva.

Hallhatatlan dolog ím attól lött vala,
Mert emberi szóval a hattyú szól vala;
„Ne siess, királyfi, az én halálomra,
Mert nem jöttem, higgyed, tenéked károdra.”

Másodszor a madár őmagát megráza,
Leányábrázatba magát változtatá,
Melyen a királyfi álmélkodik vala,
A leány ily szóval ötet bátorítá:

„Ne félj, szép szerelmem, királynak szép fia,
Medéna asszonynak³ szerelmes magzatja!
Te vagy én szívemnek édes vidámsága,
Lelkem nyugodalma, életem istápjá.⁴

² Agy.

³ Argirus édesanyja.

⁴ Istáp: bot, támasz; e szóból alkották az istápol igét.

Nem plántáltam⁵ e fát atyádnak kedvéért,
Mit haragszik tehát ennek terméséért?
Szabad az embernek elvenni sajátját,
Két kezével plántált fának szép almáját.

Csak neked plántáltam, szerelmem, e szép fát,
Csak tenéked szabad leszedni almáját,
Ím szemeddel látod tündérek királyát,
Ha szereted, mostan neked adta magát.”

Hallhatatlan mely szép ez a leány vala,
Nyelvével az ember azt meg nem mondhatja,
Emberi kéz soha azt meg nem írhatja,
Az ő szép termetit, mely drága szép vala ...

Termete szép karcsú, magas állapotja,
Fejér az ő teste, mint hattyúnak tolla,
Istenasszony módra termett ábrázatja,
Gyenge, ékes, lassú zengedező szava ...

Mielőtt a két szerelmes elválna egymástól, a tündérlány megmondja Árgírusnak, hogy a fekete városban találkozhatnak. Árgírus erre kedvese felkeresésére indul. Útközben sok akadályt kell legyőznie: egy gonosz özvegyasszony és hűtlen szolgája megghiúsítja találkozását a tündérel. Vándorútját és a három ördögfiával való kalandját a szerző a népmesékhez hasonló hangon, sok népmesei motívum beszövéssel adja elő.

Árgírusnak még sokáig kell bujdosnia. Végül megtalálja Tündérországot és benne kedvesét, akivel most már boldogan élhet.

... Nagy szép szeretettel éltenek egymással,
Sok bújdosás után szép nyugalommal,
A sok bánat után jeles vígassággal,
Senkitől sem félnek, vannak bátorsággal.

A XVI. század vége

XVI. századi remek széphistóriánk szerzőjének nevét csak az első 14 versszak versfőiből ismerjük. Gergei maga mondja, hogy olasz eredetiből dolgozta át művét, forrása azonban még nem került elő.

NÉPBALLADÁINKBÓL

Kádár Kata

¹ Anyám, anyám, édös anyám!
Gyulainé édös anyám!
Én évőszöm¹ Kádár Katát,
Jobbágyunknak szép leányát. —

⁵ Ültettem (latin).

¹ Elveszem.

Nem öngedöm édös fijam
Gyula Márton!
Hanem vödd el nagy uraknak
Szép leányát. —

Nem kell neköm nagy uraknak
Szép leánya,
Csak kell neköm Kádár Kata,
Jobbágyunknak szép leánya. —

Emehetsz hát édös fijam
Gyula Márton!
Kitagadlak, nem vagy fijam,
Sem éccör, sem másszor. —

Inasom, inasom, kedvesebb inasom,
Húzd elé hintómat, fog bé lovaimot! —

Lovakat befogták, útnak indultanak,
Egy keszkenyőt² adott neki Kádár Kata.
Mikor e szénibe³ vörösre változik,
Akkor életöm is, tudd meg, megváltozik. —

Mönyön⁴ Gyula Márton högyekön, vögyekön,
Éccör változást lát e cifra keszkenyön.

Inasom, inasom, kedvesebb inasom!
A föld az istené, a ló az eböké.
Forduljunk, mett⁵ vörös szén már a keszkenyő,
Kádár Katának is immár rég vége lött.

A falu végénél vót a disznyópásztor:
Hallod-e jó pásztor! mi újság nállatok? —

Nállunk jó újság van, de neköd rossz vagyon,
Mett Kádár Katának innmár vége vagyon,
A te édös anyád ötöt elvitette,
Feneketlen tóba belé is vettette. —

Jó pásztor, mutasd meg, hol vagyon az a tó,
Aranyim mind tijéd, a lovam s a hintó,

² Kézi kendőt, zsebkendőt.
³ Színében.
⁴ Megy.
⁵ Mert.

El is mönének ők a tónak széjire:
Kádár Kata lelköm, szój egyet, itt vagy-e?

A tóba megszólal Kádár Kata neki,
Hezzája béugrék hamar Gyula Márton.

Édös annya vizi bűvárokat kűdött,
Megkapták meghalva, eszeölelközve;

Egyiköt temették ótár^o eleibe.
Másikot temették ótár háta mögi.

A kettőből kinőtt két kápóna-virág,
Az ótár tetejin összekapcsolóttak,
Az annyok oda mönt, le is szakasztotta,
A kápóna-virág hezzá így szólala:

Átkozott légy, átkozott légy,
Édös anyám Gyulainé!
Éltömbe rossz vótál,
Most is meggyilkótál.

Legszebb népballadáink egyike. Valószínű, hogy a XVI. században alakult ki, erre vall feudális osztálytartalma. Megfigyelhetjük benne a ballada műfajának sajátosságait. A szavak népnyelvi alakjukban jelennek meg (keszkenyő, mönyön, főd, vót, kűdött); az *évöszöm* és *émehetsz* szavak kezdő szótagját hosszan kell ejteni (az -l kiesésének érzékeltetésére). Érdekes, hogy a kezdő és befejező párbeszéd 8-as, a középső elbeszélő rész 12-es sorokból áll, a rímelés sem következetes.

A ballada szövegét a lelkes székelyföldi gyűjtő, Kriza János közölte elsőnek, *Vadrózsák* című „székely népköltési gyűjteményében” (1863). Ő említi, hogy legteljesebb változatát még 1848 előtt jegyezték le egy székely ember ajkáról.

BALASSI BÁLINT

1554—1594

Borivóknak való

„Az fejemet nincsen már” nótájára

Aldott szép Pünkösdsnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókat könnyebbítő szele!

^o Ótár.

Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákot is te öltöztetsz sokszínű ruhákba.

Neked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó vizek, kutak, csak neked tisztulnak,
Az jó hamar¹ lovak is csak benned vigadnak

Mert fáradság után füremedt² tagokat
Szép harmatos fűvel hizlalod azokat,
Új erővel építvén űzéshez inokat.

Sőt még a végbeli jó vitéz katonák,
Az szépszagú mezőt kik szélle³ béjárják,
Most azok is vigadnak, az időt mulatják.

Ki szép füven lévén bánik jó lovával,
Ki vígan lakozik vitéz barátjával
S ki pengé véres fegyvert tisztítat esiszárral.⁴

Újul még a föld is mindenütt te tőled,
Tisztul homályából az ég is te veled,
Minden teremtetett állat megindul tebenned.

Ily jó időt élvén Isten kegyelméből,
Dicsérjük szent nevét fejenkint jó szívből,⁵
Igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetből.

Elsősorban ezeknek a természetben gyönyörködő, lelkes életörömet sugárzó verseknek az alapján szokták Balassi Bálintot kései reneszánsz-egyéységnek nevezni. Nála azonban a természet nem irodalmi divat, hanem valóságos élmény: a végvári katonák élete — mint versében is írja — a természet ölen zajlott, és a tavasz érkezése is öröm volt számukra, mert a harcok újraéledését hozta magával.

A versszakokban már csak 3 rímelő sor szerepel, a szótagszám azonban még hagyományosan 12. A cím alatt közölt nótában azt a dallamot jelölte meg a költő, amelyre versét szerezte. Balassi egyébként maga is hol *Balassi*-nak, hol *Balassá*-nak írta a nevét. Manapság a költői pályája második felében gyakrabban használt *Balassi*-változat a szokásos.

¹ Gyors.

² Megfrissült, megerősödött (régli magyar szó).

³ Szerteszéjjel.

⁴ Fegyverkováccsal.

⁵ Szívből.

Hogy Júliára találá, így köszöne neki

Török nótára

Ez világ sem kell már nekem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most én mellettem,
Egészséggel, édes lelkem.

Feltámada napom fénye,
Szemüldök fekete széne,¹
Két szemem világos fénye,
Elj, élj életem reménye!

En bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Veled Isten áldomása.

Szerelmedben meggyúlt szívem
Csak tégedet óhajt lelkem,
En szívem lelkem, szerelmem,
Idvez légy én fejedelmem!

En drágalátos palotám,
Jóillatú piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Elj sokáig, szép Júliám!

Júliámra hogy találék,
Örömben így köszönek,
Térdet, fejet neki hajték,
Kín ő csak elmosolyodék.

Balassi egyik legnépszerűbb Júlia-verse, amely népi költészetünkre is nagy hatással volt. A mai olvasó számára Balassi verse is szinte népiesnek hat. Műköltőre vallanak benne bizonyos kifejezések (lelkem édes kívánsága, idvezlég én fejedelmem), és az utolsó versszak teljes egészében humanista udvari jelenetet örökít meg a térdet-fejet hajtó szerelmes férfi és a „csak elmosolyodó” nő között. Ugyanakkor népköltészeti elemek is keverednek a szövegbe; ezek arra vallanak, hogy Balassit megihlette a virágének-költészet.

Darvaknak szól

Mindennap jó reggel ezen¹ repültök el szöldogálván, darvaim!
Reátok néztemben hullnak keservemben szemeimből könnyveim,²
Hogy szép szerelmesem jut eszemben nekem, megújulnak kinyjaim.

Látom, utatokat igazítottátok arra az ország felé,
Az holott az lakik, víg szívemet aki ő magánál rekeszté;
Valaha én rólam, ki híven szolgáltam valjon s emlékezik-é?

Bujdosom mint árva, idegen országba vesztettül³ mint zarándok,
Ruhámban sötét színt, szívemben szörnyű kínt viselek én, úgy
[gyászlok,

¹ Szemüldök fekete széne.

² Erre.

³ Könnyeim (a szó régi alakja).

⁴ Idegen országban elveszve.

Szárnyam nincs mint neked, kin mehetnék veled ahhoz, az kit
[óhajtok.

Szárnyad vagyon, repülsz, szintén ott szállsz le, ülsz földében
[hol akarod.
Te szomjúságodot, szép forrásból csorgott tiszta vizével oltod,
Örömem környékét, az ő lakóhelyét: paradicsomot látod.

De ne siess kérlek, tőled hadd üzenjek neki rövid beszéddel,
Vagy ha az nem lehet, csak írjam nevemet mellyedre fel véremmel,
Kin megismerhetsze,⁴ hogy csak ő érette tűrök mindent jó kedvvel.

Adjon a jó isten neki egészséget, vig és hosszú életet,
Mint mezők virággal, tündökljék sok jókkal, áldja mindennel őtet;
Nyomán is tavasszal teremjen rózsaszál, s keserüljön⁵ engemet.

Sok háborúmban, bujdosó voltomban, midőn darvakot látnék
Szép rendben repülni s az felé halanni, hol szép Júlia laknék,
El-felfohászkodván s utánok kiáltván tőlük én így izenék.

A szerelmi és a bujdosó motívum, valamint a népköltészeti elemek művészien fonódnak össze ebben a költeményben. A daru a magyar nép kedves madara volt, népdalainkban is sokszor szerepel. A madárral üzenés a népköltés egyik nemzetközi motívuma. A költő a róla elnevezett Balassi-strófát sokszor maga is hármas tagozódású hosszú sorokban írta, és így a sorrészek rímei tulajdonképpen *belső rímek*.

Júliát hasonlítja a szerelemhez

Az „Csak bűbárat” nótájára

Júlia két szemem,
Olthatatlan szenem,⁴
Végzetlen szerelmem,
Júlia vig kedvem
S néha nagy keservem,
Örömem és gyötrelmem,
Júlia életem,
Egyetlenegy lelkem,
Ki egyedül bír velem.

Júlia a lelkem,
Mikoron szól nekem,
Szerelem beszél velem,
Júlia, ha rámnéz,
Azonnal eszem vész,
Mért szerelem néz engem,
Júlia hol alszik,
Még az is úgy tetszik,
Hogy ott nyugszik szerelem.

⁴ Megismerhesse, megérthesse.

⁵ Sajnáljon, érezze hiányomat.

⁴ Tűzem.

Ó tüzes lelkemnek,
Fájdalmas szívemnek
Kivánt jó orvossága,
Ő szemem világa,
Arnéktartó ága,
Jó szerencsés csillaga,
Ő kinek kivüle
Ez világ szépsége
Nem kell, sem vigassága

Vagy áll, ül, nevet, sír,
Örül, levelet ír,
Szerelem is azt teszi;
Vagy mulat, énekel,
Vagy sétál alá s fel,
Szerelem azt műveli,
Mert mint jó barátját
Vénus-asszony fiát²
Kézen fogva viseli.

A paradicsomba
Termett szép új rózsza
Dicsőséges orcája,
Testszín ruhájába
Aki ötlet látja,
Szép Vénusnak alítja,³
Új formában illik,
Mint nap úgy tündöklöklik
Gyöngy között fényes haja.

Duna lefoltában
Rugaszkodott sajka
Mely sebességgel megyen,
Táncát ő úgy járja,
Merőn áll dereka,
Mintha csúszna sik jegen,
Valahova lépik,
Sok szemek kísérik
Csudálván, jár mely szépen.

Mildőn néha terül
Vagy mellettem kerül,
Szoknyája elterjedvén,
Szerelmével belül
Veszem akkor körül,
Engemet felgerjesztvén,
Udvari jó módját
Látván, érzem kénjét,
Keservesen rá nézvén.

Akkor az én dolgom
Azonképpen vagyom
Az mint az bölcsök írják,
Hogy egy kárhozottnak
Pokolban nagy kányák
Szívét rágják, szaggatják,
De nem fogyathatják,
Noha rágton rágják,
Mert nőttön nőni látják.⁴

Én szívemet is így,
Mikor én hozzám víg,
Ő nevelten neveli,⁵
De viszont mint kánya
Ő egyetlen kinja
Rágja, szaggatja, eszi,
Én állapotomat,
Mint egy kárhozatot
Oly keservessé teszi.

Dolga mind egyenlő;
Szerellemmel egy ő,
Csak erkölce különböz:
Kegyes a szerelem
S Júlia kegyetlen,
Engem halálra üldöz,
Szerelem mely édes,
Júlia oly mérges,
Mert engem csak ver földhöz.

² Venus a szerelem istenasszonya; fia: Cupido.

³ Gondolja, véli (rég magyar szó).

⁴ A „kárhozott” a mitológiai Titus óriásra vonatkozik, akinek a máját, szerelmének büntetésül, keselyük rágják a pokolban.

⁵ Egyre jobban növeli szívében a szerelmet.

Balassi legszebb szerelmes verseinek egyike, nyilván már a Júlia-korszakból, midőn a szép özvegy nem akarta meghallgatni. Pompás részlete a 4. versszak, amelyben Júlia szépségét napi foglalatосkodásai közepette részletezi lendületes ige-halmazsal, valamint Júlia külsejének és táncának realizitikus érzékeltetése (5—7. versszak).

A végek dicséretére: egy katonaének

Az „Csak búbánat” nótájára

Vitézek, mi lehet
Ez széles föld felett
Szebb dolog az végeknél?
Holott¹ kikeletkor
Az sok szép madár szól,
Kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
Az ég szép harmatot
Ad, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére
Vitézeknek szíve
Gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is
Csak jó kedvéből is
Vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik,
Öl, fog, vitézkedik,
Homlokán vér lecsordul.

Véres zászlók alatt
Lobogós kópiát²
Vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt
Távol az sík mezőt
Széllel nyargalják, nézik,
Az párdücbópákkal,³
Fényes sisakkal,
Forgókkal szép mindenik.

Jó szerecsen⁴ lovak
Alattok ugrálnak,
Hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll,⁵
Ki lováról leszáll,
Nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten éjjel
Csataviseléssel
Mindenki lankadt s fáradt.

Az jó hírért, névért
S az szép tisztességért
Ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát,
Vitézségről formát⁶
Mindeneknek ők adnak,
Midőn mint jó sólymok
Mezőn szélel járnak,
Vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván,
Örömmel kiáltván
Ők kópiákat törnek,
S ha súlyosan vagyon
Az dolog harcokon,
Szólítatlan megtérnek,
Sok vérben fertezvé⁷
Arcul reá térvén⁸
Űzöt sokszor megvernek.

¹ Ahol.

² Kopja; szűrő fegyver.

³ Párdücbőr-kacagányokkal.

⁴ Arabs.

⁵ Őrséget áll.

⁶ Mintát, példát.

⁷ Szennyeződvén.

⁸ Szembefordulva vele.

Az nagy széles mező,
Az szép liget erdő
Sétáló palotájok,
Az utaknak lese,
Kemény harcok helye
Tanuló iskolájok,
Csatán való éhség,
Szomjúság, nagy hévség
S fáradtság mulatások.

Az éles szabályokban
Örvendeznek méltán,
Mért ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken
Véressen, sebekben
Halva sokan feküsznek,
Sok vad s madár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.

Ó végbelieknek,
Ifjú vitézeknek
Dicséretes serege!
Kiknek ez világon
Szerte-szerént vagyon
Mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcsessel,
Sok jó szerencséjével
Aldjon Isten mezőkbe!

A nagy költő legnépszerűbb verse. Bujdosásra indulása előtt (1589) vagy érsekújvári katonáskodása idején (1588) írhatta vitéz társai számára. Eredeti címe: Ad laudem confiniorum: *Egy katonaének*. (A latin szöveg fordítása a közölt cím.) A 6. versszak régi magyaroktól örökölt hadi taktikára utal: látszólag megfutottak az ellenség elől, s amikor annak hadsorai az üldözésben megbomlottak, hirtelen megfordulva szembetámadták. Az utolsó versszakban a „szerencse” a zsákmánnyal egyértelmű. Természetes, hogy a végváriak a zsákmányt sem vetették meg, hiszen rendes zsoldot igen sokszor nem kaptak, hanem a szerzett zsákmányból kellett fenntartaniuk magukat.

II Búcsú a hazától

Ó én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki keresztyénségnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrrel festett éles szablyát,
Vitézlő iskola, immár Isten hozzád!

Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!

Ti is rárószárnyon járó hamar lovak,¹
Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak
Gyakorta kergetnek s hol penig szaladnak,
Adassék egészség már mindnyájatoknak!

Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség,
Katonatalálmány, új forma ékesség,
Seregben tündöklő és fénlő frissesség,
En tülem s Istentül legyen már békesség!

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jótétemről nevem!

Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező,
S fákkal, kősziklákkal bővös² hegy, völgy, erdő,
Kit az sok csata jár³ s jó szerencseleső,
Legyen Isten hozzád sok vitézt legellő!⁴

Igaz atyámfia s meghitt jó barátim,
Kiknél nyilván vadnak keserves bánatim,
Ti jutván eszembe hullnak sok könyveim,
Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim!

Ti is angyalképet mutató szép szűzek,
És szemmel öldöklő örvendetes menyek,⁵
Kik hol vesztettetek, s hol élesztettetek,
Isten s jó szerelem maradjon veletek!

Sőt te is, ó én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem,
Ki érdemem⁶ —

¹ Súlyomszárnyon járó gyors lovak.

² Bővelkedő.

³ Itt: portyázó csapat.

⁴ Tápláló.

⁵ Menyecskek.

⁶ Itt Júliára gondol a költő; a folytatás hiányzik.

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
 Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
 Tűzben mind fejenként⁷ égjete, vesszete,
 Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

Ezt a búcsú-hangulattal áthatott költeményt nyilván 1589 őszén írta Balassi, amikor kibujdosott Lengyelországba. A Balassi-kódexben az utolsó előtti versszak 2. sora után kiesett egy lap, és csak az ún. *órszó* (a következő lap szövegének legelejét feltüntető szó, itt a „Ki érdemem”) jelzi a folytatást. Az utolsó versszak csak a későbbi nyomtatott kiadásokból ismeretes. A versek tűzbe dobása más költők verseiben is felbukkan, nem kell szó szerint érteni, de mindenesetre Balassi nagy költői öntudatára vall, hogy versei urának érzi magát. A versek „haszontalansága” arra vonatkozik, hogy a szerelmes költemények Balassi korában az udvarlásnak, a szeretett nő meghódításának eszközei voltak, Júliát azonban nem nyerhették meg.

Margarétáról

(Rövidítve)

Vitézek karjokkal,
 Kigyók fulákjokkal,¹
 Bikák szarvokkal sértnek
 Körmökkel szép sólymok,
 Foggal oroszlánok
 Szagatnak az mit érnek,
 Csak az szép leányok
 S az baziliskusok²
 Hogy az szemekkel ölnek.

Az mint hogy ujabban
 Engemet is mostan
 Egy nevendéken³ szép szűz
 Két fekete szemmel
 Mint fényes fegyverrel
 Már szörnyű halálra űz,
 Kit hogyha reám vét,
 Gerjeszti szerelmét
 Bennem, ki úgy ég, mint a tűz.

Igyenessen felnőtt
 Szép nyers ciprusvesszőt
 Jegyez mert ő termete,
 S kalárist⁴ kis szája,
 Rózsát szép orcája,
 Mézet ereszt beszéde.
 Kivel mit gondolok
 Hát? Ha szegény vagyok
 Is, hadd éllek kedvemre!

Sok kincs, nagy gazdagság,
 Pénz, marha,⁵ uraság
 Bár mind azoké legyen,
 Akiket fösvenység,
 Nagy telhetetlenség
 Gyötör szüntelenképpen,
 Én az kis értékkel
 Ha túrok jó kedvvel,
 Hiszem nincs senki ellen.

⁷ Egyenként.

¹ Fullánkjukkal.

² Csodás óriáskigyók.

³ Serdülő.

⁴ Gyöngyszemet.

⁵ A „marha” szó eredeti jelentése: vagyon, kincs.

Hónál feje b lábát,
Zöld pázsiton harmat
Ha néha nedvesíti,
Hogy mezitláb járván
Csak mulatságában
Szép virágit csipkedi,
Akkor bokrok megül
Nézvén szerelmétül
Élek örülvén neki;

Mert hogy bölcs versekre
Gyengén énekelve
Ereszti ki szózatját
S hol gömbölgő nyakán
S hol jól termett vállán
Terengeti szét haját,
Midőn gondolkodván,
Kertében ballagván
Köti szép koszoróját,

Már ezután azért
Ez egészségéért
Sok jó kópia romol.⁶
Vitézek homlokán
Szablya miatt gyakran
Szerelméért vér omol,
Mert ez az a virág,
Ki miatt barátság
Társok között felbomol.

Szent Lőrinc nap⁷ után
Az ezeröttszázban
És az nyolcvankilencben,
Remete módjára
Havasok aljába
Élvén, szerzek versekben,
Arról, ki oly mint hölgy
S kinek neve szép gyöngy
A bölcs deáki nyelvben.⁸

Balassi a Jablonkai-hágón át hagyta el Magyarországot. Útja tehát a Kriván és a Magas-Tátra alján vezetett. Itt valahol ismerkedhetett meg a Margarétának (Margit) nevezett lánnyal. A szép lányért vívott torna szokása (utolsó előtti versszak) a középkorról maradt a XVI. századra. A vers fő értéke a népi műza leírásában megnyilatkozó művészi realizmus.

**Ugyanakkor hogy megkedveli Coeliát, ekképpen könyörög
mingyárt neki, hogy kegyes szemeit reá vetvén, vegye be
szerelmében s vidám jó kedvében:**

Két szemem világa,
Életem csillaga,
Szívem, szerelmem, lelkem,
Kinek módján, nevén,
Szaván, szép termetén
Jut eszemben énnékem
Régi nagy szerelmem,
Ki lőn nagy keservem,
Végý szerelmedben engem!

Reménlett jóm, kincsem,
Mi örömmel hintsem
Én ez árva életemet?
Ki csak te rajtad áll
S nálad nélkül halál,
Csak túled vár kegyelmet,
Hogyha utálad azt,
Ki téged néz s virraszt
S magánál inkább szeret!

⁶ Sok jó kópia romlik, törlik el.

⁷ Augusztus 10.

⁸ Margaréta, latin szó; magyar jelentése: gyöngy.

Hajnalban szépülnek
Fák, virágok, füvek,
Harmaton, hogy nap felkél,
Cseng szép madárszózat,
Vigan sétál sok vad
Reggel hogy elmúlt efély,¹
Újul zöld bokor is,
De nekem akkor is
Gondom csak merő veszély!

A Wesselényi Ferencné Szárkándi Annához írt Coelia-versek egyik szép darabja. Az előkelő asszonnyal férjének, Báthori István kamarásának birtokán, a lengyelországi Dembnó várában ismerkedett meg. Balassi korában a rövid verscim még nem volt szokásos. Ő maga hol latinul, hol magyarul jelölte meg a versek témáját, keretét, többnyire olyan hosszú mondatban, mint amilyenre itt látunk példát.

Fulviáról

Legtovább Júliát, s leginkább Celiát ez ideig szerettem.
Attól keservessen, s ettől szerelmesen, vigan már bucsut vettem.
Most Fulvia éget, ki bennem ér véget, mert tüzén meggerjedtem.

Ez a kis epigrammaszerű vers, néhány más versrészlettel együtt, 1952-ben került elő a körmenői levéltárból. Ez az első versünk, amely költőjének keze írásában maradt ránk. Benne Balassi maga jellemzi élete három nagy szerelmét. Az eredeti kézírás *lettovább, letinkább* szavai palócos alakok. (Lásd hátul a képtáblán!) A Fulvia-szerelem 1593-hoz fűződik, de hogy ki volt a szeretett nő, nem tudjuk.

WILLIAM SHAKESPEARE

1564—1616

Szentivánéji álom

(Részlet)

Theseus, Athén királya feleségül készül venni Hippolytát, az amazonok királynőjét. Egy Egeus nevű athéni polgár azzal a panasszal járul a király elé, hogy leánya, Hermia vonakodik férjhez menni az ő vőlegényjelöltjéhez, Demetriushoz, mivel már régóta Lysandert szereti. Athén törvényei szerint az engedetlen leányra halál vagy a Veszta-szűzek zár-dája várna. Hermia és Lysander el akarják kerülni a büntetést, s megszöknek a városból. Éppen abban a ligetben találkoznak, amelyikben Oberon tündérkirály és felesége, Titánia udvari kíséretével együtt Theseus király lakodalmára várakozik. Nem messze tőlük egy athéni kézműve-

¹ Ejréi.

sekből álló műkedvelő színészcsoporthoz tartoznak. Azok is a király lakodalmára jöttek, hogy előadásukkal zsíros falatokhoz jussanak.

Oberon neheztel makacskodik feleségére, és azzal tréfálja meg, hogy az alvó asszony szemére bűvös nedvet cseppent. A nedvnek olyan csodás hatása van, hogy szerelmessé teszi az asszonyt abba a férfiba, akit felébredése után elsőnek pillant meg. Oberon kíséretéhez tartozik Puck is, a pajkos erdei manó. Puck számárfejet varázsol az egyik otromba athéni kézműves, Zuboly takács nyakára, s Titánia, felébredése után, éppen ezt a számárfejű gavallért látja meg először.

HARMADIK FELVONÁS

Első szín¹

(A tündérkirálynő alva, Vackor, Gyalu, Zuboly, Dudás, Orrondi és Ösztövé²r jön)

VACKOR: Ó, szörnyű látvány! kísértet! csoda! Fussunk, urak! gyorsan urak! Segítség! (A játszó³k elfutnak.)

PUCK: Kergetlek, üzlek, fel s alá vezetve,
Sáron-vízen, tüskén-bokron, gazon;
Majd ló leszek, majd kan, majd szörnyű medve.
Majd meg kutyává, tűzzé változom:
S nyerít, ugat, rőfög, dörög, lobog
Ló, eb, kan, medve, tűz utánatok. (El.)

ZUBOLY: Hova szaladnak? Ahá! ez csak dévajkodás:¹ meg akar-
nak ijeszteni.

(Orrondi visszajön.)

ORRONDI: Zuboly! téged megbabonáztak: mit látok a fejedben! (El.)

ZUBOLY: Mit hát! a magad számárfejét, tudod-e?

(Vackor visszajön.)

VACKOR: Isten legyen irgalmas, kegyelmes neked! Zuboly, téged kicseréltek. (El.)

ZUBOLY: Értem a kujonságot.² Szamárrá akarnak tenni, hogy megijesszenek, ha tudnának: de azért se mozdulok innen, akármit csinálnak. Itt sétálok fel s alá, s danolok, hadd hallják, hogy nem félek. (Dalol.)

A him rigó mely fekete!
Narancsszínű a szája;
Mely szép a húros éneke!
Ökörszem pici szárnya.

¹ Pajkosság, csintalankodás.

² Huncutság.

ITÁNIA: Mi angyal ébreszt a virágos ágyból?

ZUBOLY: Pinty és veréb, pacsirtafi,

S igazmondó kakuk;

Dalára egy férj sem meri

Mondani, hogy: „hazug”!

mert igazán, ki is merne tréfálni egy olyan bolondos madárral?

ki merné meghazudtolni, ha mindig kiabálja is: ko-ku?

TITÁNIA: Kérlek, nemes halandó, énekelj:

Fülem szerelmes ígésző dalodba,

S erőltet szép erényid ereje

Első látásra már bevallanom,

Esküdve, hogy szeretlek, angyalom!

ZUBOLY: Pedig úgy tetszik, asszonyom, kevés oka van rá; azonban igazat szólva, ész és szerelem mai napság ritkán tartanak együtt. Sajnos, hogy valamék³ jó szomszéd össze nem barátkoztatja őket. Lám, tudok én furcsát is mondani, ha kell.

TITÁNIA: Te éppen oly bölcs vagy, mint aminő szép.

ZUBOLY: Egyik se biz én: de ha annyi eszem volna, hogy kitalálnék ebből az erdőből: úgy éppen elég volna magam szükségére.

TITÁNIA: Ó, e ligetből miért kívánczol?

Akarsz, nem: itt maradsz, nem távozol.

Szellem vagyok, de nem közrendbeli;

Országomat örök nyár kedveli.

És én szeretlek, jöjj hát, jöjj velem;

Tündérim oldalához rendelem,

Hogy hozzanak mélyből számodra gyöngyöt:

Virágágyon dalok szunnyasszon el

S megfinomítom halandó göröngyöd,

Hogy szállni tudj a lég tündéreiből.

Pókháló! Moly! Mustármag! Babvirág!

I. TÜNDÉR: Itt vagyok!

II. TÜNDÉR: Én is!

III. TÜNDÉR: Én is!

IV. TÜNDÉR: Mit tegyünk?

TITÁNIA: Ez úrnak szépen udvarolni kell.

Ugrálni ösvényen, cikázva menni;

Szedret, barackot, epret néki szenni,

Szőlőt, fügét, s bármit kívánjon enni.

Vadméhe sejtjét odvából kicsenni,

Viaszkos combjukat mécsül kivenni,

— Egy fénybogár-szem fog gyújtója lenni —

³ Valamelyik.

Azzal kísérni ágyba majd, pihenni;
Ott egy-egy lepkeszárnnyal megjelenni
S legyezve, a holdfényt szemére menni
Nem hagyni. Most egy bók, szépen köszönni!

I. TÜNDEK: Üdv, halandó!

II. TÜNDEK: Üdv!

III. TÜNDEK: Üdv!

IV. TÜNDEK: Üdv!

ZUBOLY: Követem szépen uraságtokat. Kérem, uraságod neve?

PÓKHÁLÓ: Pókháló.

ZUBOLY: Óhajtom bővebb ismeretségét, édes Pókháló úr. Ha el-
vágom az ujjamat, leszek oly bátor, Ön neve tisztelt férfiú?

BABVIRÁG: Babvirág.

ZUBOLY: Ajánljon, kérem, édesanyjának, Babbé asszonyságnak, s
édesatyjának, Babbüvely úrnak. Édes Babvirág úr, önnel is óhaj-
tok közelebből megismerkedni. S az ön neve, könyörgök, uram?

MUSTÁRMAG: Mustármag.

ZUBOLY: Édes Mustármag úr, jól ismerem az ön türelmét: az a
semmirekellő óriás marhaszelet sok nemes urat fölemészt az ön
családjából. Mondhatom, nemegyszer könnyet facsart szemem-
ből az ön rokonsága. Óhajtom bővebb ismeretségét, kedves
Mustármag úr!

TITÁNIA: Jerünk, vigyétek lugasomba le.

Homályosan néz a hold könny miatt,

S ha ő sír, sír minden virág; s jele,

Hogy egy letört szüzességet sirat.

Nyelvét lekötve, halkan el vele!

(Mind el.)

Második szín

(A liget más része)

(Oberon jön.)

OBERON: Ugyan felébredt-e Titánia;

S mi tűnt először a szemébe, melyen

Otromba szenvedéllyel csüggni kelljen?

(Puck jön.)

Itt jön futárom. — Nos, bohóka szellem,

Mi újság e varázs-liget körül?

PUCK: Királyném szíve egy szörnyért hevül.

Míg ő szent lugasába rejtve szunnyad

Az álom-órán, im, nem messze onnat
 Egy durva kézműves ringy-rongy sereg,
 Mely kenyerét műhelyben szerzi meg,
 Gyúlt össze, próba végett egy darabra.
 Mit Theseusnak⁴ szánt a nászi-napra.
 E vastagbőrűekből egy szikár,
 Ki Pyramus⁵ szerepét fűtta már,
 Jelenet végén a bokorba mén;
 Így rá bűvös hatalmat nyertem én,
 S vállára nyomtam egy számárfejet:
 Most jön Thisbének újra felelet
 S az én játszóm kilép. A többi meg,
 Mint egy vadászt sejtő vadlúd-tömeg,
 Vagy rótlábú varjak csoportja, mely
 Lövés után károgva röppen el
 S széledve söpri a híg levegőt:
 Úgy futnak el mind, megpillantva őt.
 Én űzöm; bukdosik egymáson ált',
 Ki tolvajt, ki segítséget kiált.
 Így halva el érzések, szellemök,
 Az érzéketlen támad ellenők:
 Megtépi tüske, gally, s egy-egy darab
 — Itt köntös-ujj, ott főveg — elmarad.
 Míg őket én így kergetem agyon
 S szép Pyramust változva ott hagyom,
 Véletlenül ébred Titánia,
 És egy számárba kell bódulnia ...

1595

A tréfás jelenetek hosszú sora után Oberon végül is rendet teremt
 a szerelmesek között, s diadalra juttatja az igazi hűséget. Titániát fel-
 oldja a varázslat hatása alól. Hermiát Lysanderhez adja, Demetriushoz
 pedig régi szerelmesét, Helénát. Theseus lakodalmával egy időben ül
 nászt a két fiatal pár is.

Hamlet

1601

(Kötelező olvasmány)

⁴ Athén királya, a Szentivánéji álom egyik szereplője.

⁵ Pyramus és Thisbe, babyloni szerelmespár, az ókori mondavilágban. Thisbe
 előbb érkezett a találkozóra, de egy oroszlán elriasztotta; Pyramus már csak a
 leány széttépett fátyolát találta ott, ebből kedvese halálára következtetett, és ön-
 gyilkos lett. Thisbe követte Pyramust a halálba.